

Bəxtiyar Vahabzadə poeziyası: Cırt dan və div obrazı

Azərbaycan poeziyasında və-tənəpərverlik ruhunun qüvvətlənməsində, şeirimizin sənətkarlıq imkanlarının genişlənməsində xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin xüsusi xidmətləri vardır. Onun istər fəlsəfi məzmun daşıyan ahəngdar lirikası, istər insan talelərinin güzgüsü olan poemaları, istərsə də həyatı konfliktlər əsasında qurulmuş pyesləri ədəbiyyatımızın parlaq bir səhifəsini təşkil edir.

Çağdaş insan, onun taleyi, daxili aləmi haqqında incə duyğuların, narahat düşüncələrin tərənnümçüsü olan B.Vahabzadə hər şeydən əvvəl xalq ruhuna bağlılığı daima əsas meyar kimi götürmüş, qələmə aldığı hər bir əsərə məhz bu prizmadan yanaşmışdır. Prof. Kamran Əliyevin dediyi kimi: "Hər hansı bir folklor mətni xalq tərəfindən yaradılsa və xalq həmin mətnə öz tənqidkar tərzini ortaya qoyursa, həmin xalqın sənətkar nümayəndəsinin qələmə aldığı bədii əsərdə də folklor nümunəsin-

zilmiş və arxivində gizlədilmiş bu şeirlərin bir qismi ilk dəfə "Nağıl-həyat" (1991), "Ümidə heykəl qoyun" (1993), "Körpü çaydan uzaq düşüb" (1996) kitablarında, tam halda isə 7 cildlik "Əsərləri"nin 6-cı cildində (2003) "Sandıqdan səslər" başlığı altında çap olunmuşdur". Şeirdə oxuyuruq:

*Hardasan, ay ana, bir gəl, mən yenə
Beləli başımı qoyum dizinə.
Mənə nağıl danış, dayansın anlar,
Görüm, nağıldakı o qəhrəmanlar
Cütbaşlı divləri nə təhər yıxır,
Nə təhər gizlətib, tilsimdən çıxır.
Bir danış, hardadır, görüm, səadət?
Bizim yurdumuza o niyə gəlməz?
Danış, danış görüm, Məlik Məhəmməd
Zülmətdən işığa necə çıxdı bəs?*

Bu şeirdə isə şair yaşadığı dövrdə baş verən hadisələrə, yurdunun başına gələn bəlalara işarə edir. "Məlik Məhəmməd" nağılında xeyrin şərə qalib gəldiyi kimi, ölkəsində də xeyrin qələbə çalmasını istəyir.

Bütün türk ellərini birliyə çağıran sənətkar 1992-ci ildə qələmə aldığı "Haqqı yox" şeirində də bu mövzuya müraciət edərək türkçülük ideyalarını tərənnüm etmişdir.

"O dəhşətli illərdə çapa verə bilmədiyim, yalnız yazmaqla təsəlli tapdığım bu şeirlər qəlbimin fəryadı - yəni, o zamanın ağrı, acılarıdır. 1950-ci illərdən Sovetlər İttifaqı dağılana qədər yazılmış və arxivində gizlədilmiş bu şeirlərin bir qismi ilk dəfə "Nağıl-həyat" (1991), "Ümidə heykəl qoyun" (1993), "Körpü çaydan uzaq düşüb" (1996) kitablarında, tam halda isə 7 cildlik "Əsərləri"nin 6-cı cildində (2003) "Sandıqdan səslər" başlığı altında çap olunmuşdur"

də müşahidə olunan müəyyən cizgilər özünü kifayət qədər büruzə verməlidir". B.Vahabzadə də məhz belə sənətkarlardandır. Onun yaradıcılığında biz xalq tənqidküründən süzülüb gələn folklor nümunələri ilə tez-tez rastlaşırıq. Bu cür folklorizmlərdən biri də nağıllarda görməyə adət etdiyimiz personajlardır ki, B.Vahabzadə bu obrazlardan bir növ bədii priyom kimi istifadə etmişdir.

Şair 1984-cü ildə yazdığı "Cavab" adlı şeiri ilə İranda Azərbaycan xalqının milli varlığını danan, xalqımızı farslardan dönmə hesab edən "alimlər"dən milliyətçə azərbaycanlı olan Yəhya Zəkənin cavabını vermiş oldu.

*Altay dağlarını baban aşanda,
Ağın bu cürəti heç danmamışdı.
Qorqud öz dilində nəğmə qoşanda
Sədinin qəzəli yaranmamışdı.
Tarixlər yaradıb tarixdən qədim
Bu xalqın qılıncı,
Bu xalqın sözü.
Bəs necə oldu ki, ey dönük alim,
Biz olduq öz gənənin tör-töküntüsü?
Cırt dan nağılını danışdı nənən,
Bu nağıl qanana ibrətdir bu gün.
Divə əyilmədi Cırt dan...
Ammə sən
Qarğa qabağında sərcəyə döndün.*

Burada şair Yəhya Zəkəni nağıllarımızdakı Cırt dan obrazı ilə müqayisə etmiş, onu Cırt dandan ibrət almağa səsləmişdir.

Böyük vətənpərvər, xalq mənafeyinin əsl müdafiəçisi, xalqın soy-kökünə, dilinə, mənəviyyatına həssaslıqla yanaşan şair digər bir şeiri - 1964-1965 illərdə yazdığı, lakin 1991-ci ildə çap etdirdiyi "Həyat-nağıl" şeiri haqqında yazır: "O dəhşətli illərdə çapa verə bilmədiyim, yalnız yazmaqla təsəlli tapdığım bu şeirlər qəlbimin fəryadı - yəni, o zamanın ağrı, acılarıdır. 1950-ci illərdən Sovetlər İttifaqı dağılana qədər ya-

*Tarix bizi imtahana çəkirkən
İmdad umur hamımızdan bu Vətən.
Dünya da haqq səsimizə kar ikən
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.
Sındırıldı dəyirmanında pərimiz,
Əsir oldu divə bizim Pərimiz.
Dağılırkən ocağımız, pirimiz
Türkün türklə ədavətə haqqı yox.*

Burada şair türk ellərinin, o cümlədən öz ölkəsinin əsarətdə olduğunu üstüörtülü şəkildə vurğulayır. Necə ki, nağıllarda pərilər divə əsir olur, şairin vətəni də yad əllərdədir. Buna görə də bütün türk elləri səsə verməli, çıxış yolu tapmalıdırlar.

B.Vahabzadənin ən qiymətli poemalarından biri "Muğam"dır (1975). İnsanın bir şəxsiyyət, ürək və ağıl sahibi kimi yetişməsində, onun vətənpərvərlik duyğularının inkişafında, ümumiyyətlə, özünüdərk prosesinin sürətlənməsində mənəvi sərvətlərin, o cümlədən musiqinin rolu və əhəmiyyəti əsasdır. Bu poemanın da mövzusu adından da göründüyü kimi, Azərbaycan musiqisinin bir qolunu təşkil edən muğamlardır. Şair burada,

*"Ürəyinin tellərindən
Təllər çəkib tənə xalqın.
O tellərin nəğməsində
Öz ruhunu, öz qəlbini ara xalqın"* deyərək xalq ruhunu, xalq mənəviyyatını məhz musiqidə də yaşatmağı gələcək nəsillərə tövsiyə edir.

*Bəlkə... Muğam bir nağıldır, əfsanədir.
Bilək, onun bu dünyaya sözü nədir, qəsdinə?*

dir?

*Nağıllarda bir göyərçin
Bir qərribi şah elədi.
Bu dünyanın kələ-kötür işlərini
rəndələdi...*

*Ötənlərin dərdlərinə dola-dola
İnanaqmı bu nağıla?
Bu arzudur, bu dilekdir.*

*El deyir ki, arzularım
Gələcəkdir,
Gələcəkdir...
Bəlkə, düzgün böləmmədik
Biz o zaman
Göydən düşən üç almanı?
Bilək, niyə şüşədədir
Divin canı?..*

Poemanı oxuyarkən görürük ki, B.Vahabzadə nağıl motivlərinə də müraciət etmişdir. Burada divin canının şüşədə olması, göydən üç alma düşməsi, o cümlədən nağıllardakı yardımçı obrazların - göyərçinlərin qəhrəmanlara kömək etməsi göstərilir.

"Atılmışlar" poemasında (1976-1978) valideynlərinin atdığı körpələrə, övladları tərəfindən atılan və qocalar evində sığınacaq tapan yaşlı insanlar qarşılaşdırılır. Poemanın məzmunundan aydın olur ki, bir qoca qadın hər həftənin bazar günü qocalar evində körpələr evinə gələrək buradakı uşaqlara nağıl danışır, vaxtını onlarla keçirir:

*Körpələr evində bir toy-büsat var,
Uşaqlar sevinir, əylənir yenə.
Ürəyi nisgilli körpə balalar
Toplaşib qarının yan-yörəsinə,
Uşaqlar oynayır, atılıb-düşür,
Qarının qəlbində güllər öpüşür.
O, çilli körpəni basır bağrına,
"Cırt dan" nağılını danışır ona:
- Kim yatıb, kim oyaq?
Dillənir uşaq:
- Hamı çoxdan yatıb, tək Cırt dan oyaq.
Cırt danın anası yoxmu, ay nənə?
Onun da anası...
- Nə deyim sənə?
Bilirsən, ay bala, Cırt dan...
-Hə, Cırt dan...
- İgiddir yaman.
O divi...
- Öldür... Qorxmur heç nədən.
Böyüyüb Cırt danla dost olacam mən.
- Yaxşı, mənim balam...*

B.Vahabzadənin ən qiymətli poemalarından biri "Muğam"dır (1975). İnsanın bir şəxsiyyət, ürək və ağıl sahibi kimi yetişməsində, onun vətənpərvərlik duyğularının inkişafında, ümumiyyətlə, özünüdərk prosesinin sürətlənməsində mənəvi sərvətlərin, o cümlədən musiqinin rolu və əhəmiyyəti əsasdır. Bu poemanın da mövzusu adından da göründüyü kimi, Azərbaycan musiqisinin bir qolunu təşkil edən muğamlardır.

Bütün bu nümunələrdən göründüyü kimi, şair tez-tez nağıllara, onlardakı personajlara müraciət edərək fikirlərini məhz bu yolla çatdırmağa çalışmışdır. Nağıllarımızda olduğu kimi, Div obrazı burada da mənfə, Cırt dan isə müsbət planda verilmişdir. Belə ki, Azərbaycan və digər türk xalqlarının nağıl yaradıcılığında Div obrazı çox zaman şər qüvvələri təcəssüm etdirmiş, xtonik aləmə aid olduğu üçün buyuzlu təsvir edilmişdir. Div mifologiyadan gələn folklor obrazı olaraq xaosun daşıyıcısı, qaranlığın təmsilçisi olan demonik varlıq olaraq təsvir edilmişdir. Canı hər zaman özündən ayrı yerdə - şüşədə, göyərçində və s. olan divlər türk xalqlarının nağıllarına görə başlıca olaraq zülmətdə, yeraltı qalaçalarda, eləcə də dağlardakı böyük mağaralarda və ya suda yaşayırlar. Azərbaycan nağıllarının tanınmış qəhrəmanı Cırt dan da mifoloji əsaslı obrazdır. Tədqiqatçıların qənaətinə görə, Cırt dan

obrazı od ruhunun folklorlarda gerçəkləşən formalarından biridir. Prof. C.Bəydili qeyd edir ki, "Anadolu nağıllarındakı "Boyu bir qarış, saqqalı iki qarış" obrazının "Atəşli mərcimək" adı daşması bu varlığın od ruhu ilə bağlılığından xəbər verir". Bəlkə, elə "Cırt dan" nağılında cırt danın məhz itlər hürən tərəfə deyil, işıq yanan tərəfə gəlməsi onun bu xüsusiyyəti ilə bağlıdır.

Miflərdə göstərilir ki, cırt danlar yeraltı mağaralarda yaşayırlar. Balacaboy və çoxbilmiş adamlar haqqında "elə çoxbilmişdir, elə bil yarısı yerin altındadır" deyirlər və bəlkə də, fərqi nə də varmırlar ki, bu deyim mif kökü var. Cırt danın mağarada, bir növ yerin altında yaşaması bu deyim haqiqətinə işıq tutur. Türk xalqları nağıllarında da Cırt dan zülmət dünyası və ya qaranlıq dünya padşahının kiçik oğlu kimi təqdim olunur.

GÜLNAR OSMANOVA
AMEA Folklor İnstitutunun
"Folklor və yazılı ədəbiyyat"
şöbəsinin elmi işçisi
gulnar_osmanova@list.ru

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında KİVDF
Kültüri və Dövlət İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.